

KIND ZIJN IN EEN ASIELCENTRUM

Kansen versterken voor
gezinnen na de vlucht

KATJA FOURNIER, KAAT VAN ACKER,
DIRK GELDOLF & ANKE HEYERICK

Eerste uitgave: 2022

Gepubliceerd door

Acco cv, Sluisstraat 10, 3000 Leuven, België

E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.acco.be

Voor Nederland:

Acco Uitgeverij, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland

E-mail: info@uitgeverijacco.nl – Website: www.acco Uitgeverij.nl

Omslagontwerp: www.frisco.be

Zetwerk: Crius Group

© 2022 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cv), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft geprobeerd alle rechthebbenden voor het copyright op te sporen. Mogelijk is dat niet overal gelukt. Wie toch denkt rechten te kunnen doen gelden, kan contact opnemen met de uitgever.

D/2022/0543/92

NUR 130

ISBN 978-94-6379-918-8

Medegefinancierd door de Europese Unie

INHOUD

1. Kinderen en gezinnen in de opvang beter ondersteunen	9
1	10
2	11
3	11
4	12
5	13
6	14
7	16
8	17
2. Naar een kindvisie in cocreatie: methodologie en aanpak	21
1	22
1.1	22
1.2	22
1.3	23
2	25
2.1	25
2.2	26
3. Kindertijd en ouderschap in de opvang	29
1	30
1.1	30
1.2	30
1.3	31
1.4	32
1.5	33
1.6	34
2	34
2.1	34
2.2	35
2.3	37
2.4	38
3	38
3.1	38
3.2	40
3.3	41
4	44

4. Positieve gezinsdynamieken ondersteunen	47
1 Bewustzijn van verschillende referentiekaders	48
1.1 Gezinnen begeleiden: vanuit welk referentiekader?	48
1.2 (H)erkennen van de collectieve opvang als aparte opvoedingscontext	49
2 Welke rol hebben opvangmedewerkers bij gezinsondersteuning?	51
2.1 De nood aan gezinsondersteuning	51
2.2 Vormen van gezinsondersteuning	54
2.3 Relatie tussen ouder en kind ondersteunen	55
2.4 Positieve groepsdynamieken tussen kinderen ondersteunen	57
3 In gesprek gaan over ouderschap en gezinsdynamieken	59
3.1 Een transgeneratieel, transcultureel en transnationaal perspectief	59
3.2 Inspirerende gespreksmethodieken	61
4 Ouders en gezinnen gericht en actief ondersteunen	65
5. De (on)veiligheid van opvangcentra voor kinderen en gezinnen	69
1 Een centraal thema bij kinderen, ouders en medewerkers	69
2 Hoe ervaren kinderen en gezinnen (on)veiligheid?	70
2.1 Een continuüm van geweld	70
2.2 Een brede kijk op (on)veiligheid	72
3 Wat bepaalt (on)veiligheid in de collectieve opvang?	73
3.1 Onveilige infrastructuur	73
3.2 Relationele (on)veiligheid	76
3.3 De vele gezichten van geweld in de collectieve opvang	79
3.4 Factoren die voor geborgenheid, verbinding en vertrouwen zorgen	85
4 Meer inzetten op veiligheid	87
6. Samen werk maken van veilige opvangcentra	91
1 Voorkomen van onveiligheid en geweld	92
1.1 Een positief leefklimaat en kwaliteitsvolle begeleiding	92
1.2 Oog hebben voor drempels om onveiligheid te melden	93
1.3 Participatie als preventie	97
1.4 Risicoanalyses maken onveiligheid zichtbaar	99
2 Reageren op geweld	100
2.1 Signalen herkennen	100
2.2 Reageren bij en na geweld	103
2.3 Het opvolgen van gevoelige situaties als team	109
2.4 Bijzondere aandacht voor seksueel geweld	111
2.5 Gericht doorverwijzen wanneer noodzakelijk	112
3 Het taboe rond geweld doorbreken	114

7. Werken aan het psychosociaal welzijn van gezinnen	117
1 Het traumamodel	118
1.1 Wat is het traumamodel?	118
1.2 Een kritische evaluatie van het traumamodel	119
2 Een psychosociale benadering van welzijn	121
3 Een psychosociale benadering in de praktijk van de opvang	123
3.1 De voorwaarden voor een gesprek over geestelijke gezondheid	123
3.2 Directe en indirecte hulpvragen herkennen	125
3.3 Effectief doorverwijzen, of net niet?	127
3.4 Inzetten op psychosociaal welzijn	129
4 Kinderen en ouders psychosociaal ondersteunen	131
8. Schakelen en verbinden naar onderwijs en vrije tijd	135
1 Opvangmedewerkers als schakelfiguren	135
2 Onderwijs voor alle kinderen ondersteunen	135
2.1 'School is cool'	136
2.2 Samenwerkingen met scholen	137
2.3 Samen zoeken naar aangepast onderwijs	139
2.4 Kinderen ondersteunen bij hun schoolwerk	140
2.5 Schakelen en verbinden is ook ouders betrekken	141
2.6 Kinderen met specifieke leernoden	143
2.7 Transfers tussen centra vermijden	144
3 Schakelen naar spel, sport en vrije tijd	144
3.1 Vrije tijd in het centrum	145
3.2 Kindvriendelijke ruimtes in het centrum	146
3.3 Schakelen naar en verbinden met het lokale vrijetijdsaanbod	148
4 Niet altijd bevoegd, wel mee verantwoordelijk	149
9. Kind- en gezinsvriendelijk werken als opvangmedewerker	153
1 Werken in een opvangsector onder constante druk	154
1.1 Een genormaliseerde crisismodus	154
1.2 Opvangcrisissen werken door in alle opvangcentra	155
1.3 Tijdelijkheid als hypotheek	156
1.4 Worstelen met maatschappelijke ambiguïteit	157
1.5 Worstelen met institutionele ambiguïteit	158
2 Werken in een opvangcentrum	159
2.1 Personeelsbeleid in crisismodus?	159
2.2 Personeelsverloop versus duurzame relaties	160
2.3 Breed samenwerken in teamverband	160
2.4 Maatwerk versus flexibiliteit?	161
3 Bewoners en medewerkers delen (on)macht en nood aan erkenning	164

4	De nood aan steun en zelfzorg	166
4.1	De nood aan ondersteuning	166
4.2	Het belang van zelfzorg	167
5	Duurzaam inzetten op opvangmedewerkers	169
10. The ways forward... Aanbevelingen voor het beleid		173
1	Een gedeelde verantwoordelijkheid	174
2	Kindvriendelijke opvangcentra	174
3	Kinderen ondersteunen vraagt om gezinnen te ondersteunen	175
4	Infrastructuur op maat van kinderen en gezinnen	176
5	Maak van veiligheid een beleidsprioriteit	177
5.1	Een plan voor de veiligheid van kinderen en gezinnen	178
5.2	Personeelsbeleid met oog voor veiligheid	178
5.3	Interne processen en externe samenwerking	179
5.4	Omgaan met situaties van geweld en risicobeheer	180
5.5	Menselijke, beschermende en faciliterende omstandigheden	180
5.6	Monitoring van de toepassing van het veiligheidsplan	181
6	Schakelen en verbinden: organiseer een sterk netwerk rond opvangcentra	182
6.1	Nood aan geestelijke gezondheidszorg invullen	182
6.2	Sterker schakelen naar onderwijs	183
7	Hoe kindvriendelijk is het asiel- en opvangbeleid?	184
8	Zet het belang van kinderen centraal	185
Referenties		187

2. NAAR EEN KINDVISIE IN COCREATIE: METHODOLOGIE EN AANPAK

Een visie op begeleide kinderen in asielopvang ontwikkelen, dat was het doel van dit project tussen januari 2020 en juni 2022. Dit project kwam er op vraag van Fedasil, met financiering vanuit het Europees Fonds voor Asiel, Migratie en Integratie (AMIF) en cofinanciering vanuit het Kenniscentrum Gezinswetenschappen van de Odisee Hogeschool. Twee doelstellingen stonden centraal: de ontwikkeling van een gedragen beleidsvisie voor het begeleiden en beschermen van (begeleide) kinderen in het opvangnetwerk, en de ontwikkeling van een tweetalig vormings- en informatieaanbod voor medewerkers van alle opvangcentra.

Om deze doelstellingen te realiseren, werkten we in twee fasen. In de eerste fase wilden we zicht krijgen op de noden van gezinnen met kinderen in het opvangnetwerk, en de behoeften van opvangmedewerkers die deze gezinnen begeleiden. Dat deden we aan de hand van diepte-interviews in negen Belgische opvangcentra. In de tweede fase ontwikkelden we vanuit dat interviewmateriaal een gedragen visie op de kind- en gezinsvriendelijkheid van collectieve opvangcentra voor asielzoekers en een aantal vormingsmodules voor opvangmedewerkers. Dat deden we in cocreatie met mensen uit het opvangnetwerk in een lerend netwerk. Het hele project werd inhoudelijk begeleid door een stuurgroep van Fedasil, die tweemaandelijks bij elkaar kwam.

Dit project bouwde voort op de expertise uit een eerder Praktijk Wetenschappelijk Onderzoek (PWO) 'Veerkracht in beweging. Dynamieken van vluchteling gezinnen versterken' (Groeninck *et al.*, 2019). In een aanvullende literatuurstudie focussten we op gezinnen met kinderen in opvangcentra, met bijzondere aandacht voor (kindvriendelijke) praktijken in andere Europese landen.

1 DE LEEFWERELD VAN KINDEREN IN DE ASIELCENTRA IN KAART BRENGEN

1.1 OOG VOOR VERSCHILLEN TUSSEN ASIELCENTRA

Om de leefwereld en noden van kinderen en gezinnen in de Belgische opvangcentra in beeld te brengen, deden we veldonderzoek in negen opvangcentra: drie van Fedasil in Regio-Noord (Vlaanderen), twee van Fedasil in Regio-Zuid (Wallonië), twee van Rode Kruis, één van Croix Rouge en één van Caritas. We onderzochten daarbij de leefwereld van kinderen en gezinnen, en brachten ook de ervaringen van de medewerkers mee in beeld. Een van de centra was tijdens het onderzoek in afbouw voor een op handen zijnde sluiting, wat ook inzicht gaf in de problematiek van transfers van bewoners door het openen en sluiten van opvangcentra, een frequent fenomeen in de opvangsector.

Bij de selectie van de centra wilden we de variatie in het opvangnetwerk optimaal in beeld te brengen. Daarom selecteerden we zowel kleine (< 175 bewoners), middelgrote (175-450 bewoners) als grote (> 450 bewoners) centra van de verschillende opvangpartners, met een beperkt of ruim aandeel gezinnen (van 10% tot meer dan 50% van de bewoners), gelegen in landelijke of stedelijke omgevingen. We onderzochten zowel permanente als tijdelijke centra en zorgden voor een spreiding tussen Vlaanderen en Wallonië. De selectie gebeurde in overleg met de stuurgroep en resulteerde in vier kleine, drie middelgrote en twee grote centra. Twee centra bevonden zich in een (zeer) stedelijke context, drie in een eerder kleine stad/dorpsomgeving en vier in een (afgelegen) landelijke omgeving. Drie van de onderzochte opvangcentra waren 'tijdelijke' opvangcentra. De centra boden ook een diversiteit aan infrastructurele contexten zoals een voormalig ziekenhuis, een militaire kazerne, een internaat, woonzorgcentra, een klooster, een psychiatrische instelling, een vakantiepark en een voormalig bankgebouw.

1.2 WIE INTERVIEWDEN WE?

In het project namen we 149 diepte-interviews af. We interviewden 58 ouders, 38 kinderen, 38 opvangmedewerkers en 15 experts. Bij de geïnterviewde gezinnen was er een grote diversiteit aan nationaliteiten, gezinsgrootte en gezinssamenstellingen. We interviewden kinderen en gezinnen uit Afghanistan, Algerije, Burkina Faso, Burundi, Colombia, DR Congo, El Salvador, Eritrea, Guinée, Irak, Iran (onder wie Koerden), Kameroen, Mali, Marokko, Palestina, Rusland (waaronder gezinnen uit Tsjetsjenië en Ingoesjetië), Rwanda, Soedan, Syrië (onder wie Koerden en Palestijnen), Venezuela en Yemen. De meest vertegenwoordigde nationaliteiten

waren DR Congo, El Salvador, Irak, Iran, Palestina, Rusland en Venezuela. De gezinnen hadden tussen één en zes kinderen. Negentien geïnterviewde ouders waren alleenstaande ouders (vijftien vrouwen, vier mannen). Enkele gezinnen bestonden uit drie generaties, waarbij grootouders eveneens in het centrum verbleven en soms een kamer deelden met ouder(s) en/of kinderen. Bij drie van de interviews waren drie generaties van het gezin gelijktijdig aanwezig.

De interviews werden afgenomen door twee vaste vrouwelijke en meertalige (Nederlands-Frans-Engels-Spaans) onderzoeksters (Katja Fournier en Kaat Van Acker). Zij kregen ondersteuning van een Spaanstalige jobstudente psychologie en een Franstalige mannelijke erkende vluchteling. Beiden kregen een voorbereidende vorming. Waar mogelijk gebeurden de interviews in het Nederlands, Frans, Engels of Spaans door de onderzoeksters. Met de hulp van tolken werden ook interviews afgenomen in het Spaans, Russisch, Arabisch, Tigrinya, Kurmanji (Koerdisch dialect) en Farsi.

We wilden de leefwereld en noden van kinderen en gezinnen in de opvang naast de beleving en visie van medewerkers in het opvangnetwerk leggen. Daarom namen we ook 38 diepte-interviews af van opvangmedewerkers in de negen onderzochte centra. Ook hier streefden we naar een grote diversiteit aan functies: medewerkers van de logistieke diensten, het onthaal, de medische dienst, de psychosociale begeleiding, de kinderwerking, de buurtwerking, de juridische proceduredienst, de schoolwerking, de sociale dienst, de animatiedienst, de psychomotorische begeleiding, de coördinatie en (adjunct-)directies. Deze meervoudige invalshoeken waren van groot belang om de leefwereld van de kinderen, gezinnen en opvangmedewerkers vanuit verschillende perspectieven te belichten.

1.3 DE VERWERKING VAN DE INTERVIEWS

Alle diepte-interviews verliepen aan de hand van semigestructureerde vragen en topiclijsten. Daarvoor ontwikkelden we verschillende interviewleidraden voor de experts, opvangmedewerkers, ouders en kinderen vanaf zestien jaar, kinderen tussen twaalf en zestien jaar en kinderen tussen zes en twaalf jaar. Bij de interviewleidraden voor de kinderen hielden we rekening met het ontwikkelings- en functioneringsniveau van de kinderen. Voor de jongere kinderen bevroegen we de beleving van de opvangsituatie aan de hand van een verhaal over een boom die moet wortelen in nieuwe aarde (Wiewauters & Van Acker, 2019). Het praten over de boom laat het kind toe om via de symbooltaal over zichzelf te vertellen zonder letterlijk over zichzelf te vertellen. Het creëert een veilige afstand ten opzichte van mogelijke traumatische inhoud (Janssens, 2010).

De interviewleidraden voor kinderen en gezinnen werden opgesteld in het Nederlands en vertaald naar het Frans, Engels en Spaans. Bij gesprekken met tolken werden de interviewvragen tijdens het interview mee vertaald. In elk van de interviews stelden we eerst een open vraag naar de beleving van het (gezins)leven in het centrum en gingen vervolgens in op negen verschillende domeinen: infrastructuur, opvoeding en ouderschap, onderwijs, procedure, vrije tijd, financiën, gezondheid, veiligheid en participatie (Kloosterboer, 2009; COA, 2018). Aan gezinnen vroegen we ook hoe een typische dag in het centrum voor hen verliep en hoe zijn hun verblijf in het centrum beleefden. Ten slotte peilden we naar voorstellen ter verbetering. Bij kinderen en adolescenten gebruikten we daarvoor een variant van de 'wondervraag' (Gundrum & Stinckens, 2010).

Alle deelnemers ondertekenden een geïnformeerde toestemming. Bij kinderen onder de zestien jaar vroegen we daar mondeling naar en ondertekenden de ouders de toestemming. We legden het opzet van het onderzoek vooraf uitgebreid aan de deelnemers uit. We koppelden de rol van de onderzoeksters duidelijk los van die van de personeelsleden in het centrum en van de asielinstanties. Specifieke aandacht ging naar een inleiding op kindermaat over het onderzoek en over het gebruik van de interviews, de mogelijkheid om niet op de vragen te antwoorden of om uit het onderzoek te stappen. Het ethische kader en de methodologie van het onderzoek kregen een positief advies van de Sociaal-Maatschappelijke Ethische Commissie (SMEC) van de KU Leuven. Waar mogelijk hielden we rekening met voorkeuren van deelnemers op het vlak van leeftijd en gender van onderzoeker en tolk. Onderzoekers namen steeds de tijd om zichzelf professioneel en persoonlijk voor te stellen en een vertrouwelijke sfeer te creëren. Tijdens de interviews deelden de mensen vaak vertrouwelijke informatie. Belangrijk daarbij was een reflexieve houding van de onderzoekers, die zich bewust waren van het mogelijke effect van hun eigen positionaliteit op het onthullen van deze informatie.

De kortste interviews duurden 25 minuten (enkele interviews met kinderen), de langste 3 uur en 40 minuten, met een gemiddelde duurtijd van zo'n anderhalf uur, zodat we écht kunnen spreken over diepte-interviews. Alle interviews werden opgenomen en integraal getranscribeerd (behalve bij twee interviews met jonge kinderen waar er geen toestemming was voor een opname en alleen de notities van het interview werden verwerkt).

Alle uitgeschreven interviews werden gecodeerd en verwerkt via een softwareprogramma voor kwalitatieve analyse (NVivo). Daarbij delen de onderzoekers interviews op in tekststukjes of betekenseenheden die inhoudelijke labels of codes krijgen. Tijdens verschillende codeerrondes zijn deze codes verfijnd en onderling afgetoetst, tot op het punt waarbij geen nieuwe codes meer nodig zijn en er dus een passende structuur of codeboom is gecreëerd.

2 **DE ONTWIKKELING VAN EEN KINDVISIE IN COCREATIE**

2.1 **SAMEN EEN VISIETEKST OPBOUWEN**

We bespraken tweemaandelijks de tussentijdse onderzoeksresultaten met de stuurgroep vanuit Fedasil, en koppelden de resultaten thematisch terug naar de opvangpartners in een tweetalig lerend netwerk. Naast het belang dat we hechten aan de beleving van kinderen, ouders en opvangmedewerkers zelf, was het een expliciete keuze om de visietekst en de aansluitende vormingen in cocreatie met het werkveld te ontwikkelen. De uitwerking van de visie voor een kind- en gezinsvriendelijke opvang en van de vormingen gebeurde in nauwe cocreatie met mensen uit de opvangsector en met experts in een lerend netwerk. Daarin waren 22 personen uit Vlaanderen en Wallonië betrokken: medewerkers van opvangcentra van alle betrokken opvangpartners (directies en medewerkers met veel ervaring in het begeleiden van gezinnen), medewerkers van de hoofdzetels van vier opvangpartners, de migratie- en kinderrechtenspecialisten van het Kinderrechtencommissariaat en Délégué général aux droits de l'enfant, en het Platform Kinderen op de Vlucht.

Op een startbijeenkomst in december 2020 brachten we de Nederlandstalige en Franstalige partners samen om de eerste onderzoeksresultaten samen te bekijken. We bepaalden samen de belangrijkste pijlers van de visietekst en de prioritaire thema's voor de vormingen, met name veiligheid en gezinsdynamieken. Dat waren eveneens belangrijke en steeds terugkerende thema's in de interviews. Ze staan ook centraal in dit boek.

De volgende drie bijeenkomsten van het lerend netwerk (van januari tot mei 2021) ontdebelden we per taalgroep. Op elk van de bijeenkomsten verdiepten we samen de visietekst en bespraken we de ontwikkeling van de vormingspakketten rond veiligheid en gezinsdynamieken. De laatste bijeenkomst van het Lerend Netwerk in juni 2021 bracht alle partners samen in een tweetalige bijeenkomst voor een laatste validatie van de visietekst. Als gevolg van de coronacrisis vonden alle bijeenkomsten online plaats. Tijdens die periode (december 2020 tot juni 2021) hielden we ook bilaterale meetings met het Kinderrechtencommissariaat en met de opvangpartners Caritas, Croix Rouge, Fedasil en Rode Kruis. We stelden de finale visietekst in februari 2022 voor op twee online studiedagen, in het Nederlands en in het Frans.

2.2 VAN VISIE NAAR VORMING

In het najaar van 2021 ontwikkelden we drie vormingspakketten: een algemene vormingsmodule over de kindvisie, één over ondersteunen van ouders en gezinsdynamieken en één over veiligheid. De inhoudten zijn gebaseerd op het interviewmateriaal, om maximaal aan te sluiten bij de dagelijkse realiteit van opvangmedewerkers. Op basis van het veldwerk en de literatuurstudie ontwikkelden we een aantal oefeningen en maakten ook dankbaar gebruik van bestaande materialen en methodieken. Voor de vorming rond veiligheid werkten we samen met Défense des Enfants-International (DEI), die materiaal ontwikkelden rond veiligheid in opvangcentra in het kader van het project Becoming Safe. We vertaalden een deel van hun materialen en pasten ze aan dit project aan.

Dit boek biedt een selectie van de bevindingen uit de interviews en de kennis, oefeningen en methodieken uit de vormingen. De kennis, oefeningen en methodieken combineren inzichten uit verschillende hulpverleningsmodellen en visies. We geloven dat een diversiteit aan kennis, methodieken en oefeningen vanuit een diversiteit van hulpverleningsmodellen en visies het meest recht doet aan de gelaagdheid en de complexiteit van de achtergrond en noden van gezinnen en opvangmedewerkers.

Het boek weerspiegelt zo de kracht van praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek: vanuit een combinatie van diepgaand terreinonderzoek en literatuuronderzoek kennis en handvatten aanreiken voor ondersteuning van en concrete verandering in het werkveld.